

NUSRET ŠEHIĆ

Problemi nacizma u istoriografiji Njemačke Demokratske Republike

Bogata bibliografija knjiga, studija i članaka u Njemačkoj Demokratskoj Republici o problemu nacizma, kao i o svim onim događajima i pojavama koje su prethodile uspostavi nacističke diktature 1933—1945, rječit su dokaz i potvrda velikog interesovanja istoričara ove zemlje za najnoviji period njemačke istorije. Gotovo da je analiza fenomena nacizma u novijoj njemačkoj istoriji dala općenit podsticaj za temeljito istraživanje njemačke istorije na prijelazu iz XIX u XX stoljeće, kao i za valorizaciju ranijih ocjena ovog razdoblja. Predmet naučnog interesa istoričara Njemačke Demokratske Republike (dalje: NJDR) u gotovo jednakoj mjeri su period neposredne vladavine nacista, kao i njena predistorija, čija vremenska granica seže do sedamdesetih godina XIX stoljeća.

U okviru ovog priloga pokušaćemo da markiramo neke najvažnije rezultate istorijske nauke NJDR iz oblasti novije njemačke istorije, odnosno perioda predistorije i istorije nacističke diktature i da ukažemo na one naučne radove koji još nisu pristupačni širem krugu naših naučnih radnika (riječ je o nepublikovanim doktorskim disertacijama).

Nacionalsocijalizam, kao ideologija, i kao pokret u Njemačkoj, prije nego je postao značajan politički činilac, pripremao se u određenim društveno-ekonomskim i političkim prilikama više decenija. On je, drugim riječima, imao svoju predistoriju. Istoričari NJDR, imajući to u vidu, pristupili su ispitivanju svih onih elemenata koji su omogućili i pospješili razvitak ekstremnog nacionalističkog pokreta, kakav je u svojoj suštini i bio nacionalsocijalistički pokret. Težišta tih nastojanja usmjerena su na istraživanje svih onih komponenti koje su pripremile pobjedu i dolazak na vlast Njemačke nacionalsocijalističke partije 1933. Podvrgnute su kri-

tici ranije ocjene njemačke građanske historiografije o ulozi militarističke Prusije u ostvarenju ujedinjenja Njemačke 1871. i ukazano je na slabosti građansko-demokratske komponente u konstituisanju jedinstvene njemačke države i na presudan uticaj militarističkih krugova njemačkog društva uopće u njemačkoj politici na prijelazu iz XIX u XX stoljeće. Istoričari NJDR morali su koncentrisati pažnju na ispitivanje korijena njemačkog imperijalizma i militarizma i na razotkrivanje zabluda o nepobjedivosti njemačkog oružja koje su posebno došle do izražaja u prvom i drugom svjetskom ratu.¹)

Jedna od zabluda na kojoj je njemački imperijalizam i militarizam zasnivao svoj uticaj, i o kojoj građanska historiografija nije propustila a da ne piše, bila je legenda o zabijanju noža u leđa («Dolchstoss legend») njemačkom narodu i armiji koji je navodno njemački revolucionarni radnički pokret izvršio u toku prvog svjetskog rata. Ova legenda malazila je svoju podlogu u antiratnom stavu revolucionarnog radničkog pokreta Njemačke, prvenstveno revolucionarne grupe Spartak, koja se u njemačkom parlamentu suprotstavila odobravanju ratnih kredita, u štrajkačkom pokretu radnika, u pojavi rasula u vojsci i konačno u novembarskoj revoluciji 1918. Njen smisao je bio da se revolucionarna borba protiv imperijalizma i rata tretira kao izdaja nacionalnih interesa njemačkog naroda i da se time sačuva nimbus o nepobjedivosti njemačke armije. Time se ujedno skidala odgovornost sa vođstva njemačke armije za vojni poraz i za sve ono što je taj poraz sobom donio, a ujedno otvarala mogućnost da se u sljedećoj novoj situaciji ponovo militarističkom politikom gradi dalja budućnost njemačkog naroda.²) Duhovni nosilac shvatanja koja su došla do izražaja u »legendi o zabijanju noža u leđa« bio je Svenjemački savez (Der

¹) Ukazujemo na neke važnije rasprave u vezi sa ujedinjenjem Njemačke: 1. Seeber Gustav: *Forschungen zur deutschen Geschichte von 1871. bis zur Jahrhundertwende* in: Zeitschrift für Geschichte (1970), Sonderband »Historische Forschungen in der DDR 1960—1970.« 2. Gutsche Willibald; Laschitzka Annelius: *Forschungen zur deutschen Geschichte von der Jahrhundertwende bis 1917.* in: Zeitschrift für Geschichte 1970, Sonderband »Historische Forschungen in der DDR 1960—1970.« 3. Helmert Heinz: *Kriegspolitik und Strategie. Politische und militärische Ziele der Kriegführung des Preussischen Generalstabes vor der Reichsgründung (1859—1869)*, Berlin 1970. 4. Opitz Waltraut: *Friedrich Engels und der Kampf der deutschen Sozialdemokratie für Demokratie und Sozialismus gegen Militarismus und Krieg in der ersten Hälfte der neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts* — Berlin, Institut für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED Phil. Diss., 1970. 5. Seeber Gustav (Wolter Heinz: 1870/71. *Die Gründung des Deutschen Reiches und die Arbeiterbewegung* in: *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung* Nr. 1/1971. 6. Wolter Heinz: *Alternative zu Bismark. Die deutsche Sozialdemokratie und die Aussenpolitik des preussisch deutschen Reiches 1878. bis 1890.* Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften des Zentralinstituts für Geschichte, Reihe I: Allgemeine und deutsche Geschichte Bd. 35. Berlin 1970. 7. Sreisand Joachim: *Bismark und die deutsche Einigungsbewegung des Jahrhunderts in der westdeutschen Geschichtsschreibung*, in: Zeitschrift für Geschichtswissenschaften. II. Jahrgang, 1954, Heft 3.

²) Vidi detaljnije o tome: Petzold Joachim: *Die Dolchstosslegende. Eine Geschichtsfälschung im Dienst des deutschen Imperialismus und Militarismus.* (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften des Instituts für Geschichte). Reihe I: Allgemeine und Deutsche Geschichte. Band 18. Akademie Verlag, Berlin 1963.

Alledeutsche Verband) koji je okupljao u svojim redovima i imao pod svojim uticajem brojne militarističke organizacije. Osnovna parola Sve-njemačkog saveza i raznih drugih militarističkih organizacija bila je: njemačka armija nepobijeđena je u ratu (»Im Felde unbesiegt«). Najradikalniji predstavnik ovog shvatanja bio je Maks Bauer, koji je svojom cjelokupnom političkom djelatnošću utirao put nacizmu, a koji je svoju političku karijeru završio u neuspjelom Kapovom puču. Ipak, najpoznatiji predstavnici »legende o zabijanju noža u leđa« bili su Ludendorff, koji je često znao isticati »... die deutsche Armee ist von hinten erdolcht werden«, zatim Hindenburg, čiji je autoritet, za razliku od Ludendorfa, ostao u narodu gotovo neokrnjen i najzad niz generala i drugih viših oficira.

Među političkim organizacijama koje su u periodu Vajmarske Republike podržavale »legendu o zabijanju noža u leđa« njemačkom narodu bila je na prvom mjestu Njemačka nacionalna narodna partija (Deutsche nationale Volkspartei), koja je imala, naročito u predvečerje nacističke diktature, podršku teške industrije i istočno-labskih junkera, zatim Nacionalsocijalistička stranka, koja je »legendu...« u svojoj propagandi posebno plasirala u vrijeme velike svjetske ekonomske krize 1929—1933, prilagođavajući je potrebama njemačkog imperijalizma i militarizma i idejama Svenjemačkog saveza.³⁾

Po ocjeni historičara NJDR, neprihvatljiv je mehanički kauzalitet između, s jedne strane pogoršanog položaja njemačke armije u prvom svjetskom ratu, i revolucionarnog radničkog pokreta, s druge strane, kao što su to činili građanski historičari Njemačke. To ni kronološki ni geografski nije slijedilo jedno za drugim. Oba faktora djelovala su uzajamno tj. revolucionarne akcije njemačkog radničkog pokreta u prvom svjetskom ratu slabile su opšte pozicije njemačkih imperijalista i militarista i porazi njemačke armije stimulatивно su djelovali na revolucionarni radnički pokret Njemačke. Međutim, revolucionarni radnički pokret razvijao se tamo gdje je bilo efikasnije djelovanje revolucionarnih snaga, a ne tamo gdje je bio najočigledniji vojni poraz.

Važna idejna komponenta nacizma bila je tzv. rasna teorija, koja je u konkretnoj političkoj praksi dobila sadržaj antisemitizma. Historičari Njemačke Demokratske Republike u više radova nastojali su da istraže i utvrde stvarne korijene antisemitizma u njemačkoj ranijoj historiji i da ujedno ukažu da se nacizam u tom pitanju, kao i nizu drugih njegovih idejnih komponenata, naslonio u potpunosti na raniju negativnu i reakcionarnu historijsku tradiciju. Smisao svih tih istraživanja je da se istakne klasna suština antisemitizma i da se dokaže da je zločinačka praksa nacističkih koncentracionih logora koncipirana daleko ranije prije Hitlera. U radovima na temu nacističke rasne teorije naglašava se da je njen smisao da prikrije ili otupi oštricu klasne borbe, pa stoga rasna teorija, odnosno antisemitizam ne egzistira kao izolovana pojava, već je uvijek po-

³⁾ Krebs Wilhelm: *Der Alledeutsche Verband in den Jahren 1918—1939, ein politisches Instrument des deutschen Imperialismus*. Berlin, Phil Diss. 1969.

vezan sa konkretnim političkim prilikama i sa određenim političkim programom. U svojoj suštini antisemitizam je kontrarevolucionaran.⁴⁾

Istoričari antisemitizma na tlu Njemačke utvrdili su njegovu pojavu još iz rimskog perioda njemačke historije, što uostalom i nije karakteristično samo za taj prostor. U srednjem vijeku na tlu Njemačke Jevreji su tretirani kao građani drugog reda. Bilo im je zabranjeno da se u to vrijeme bave vitalnim privrednim granama (zemljoradnjom i stočarstvom) i stoga su bili upućeni da se bave trgovinom i sličnim posredničkim poslovima. Znanje jezika olakšavalo je Jevrejima trgovinu, naročito sa Levantom. U toku križarskih ratova Jevreji su bili izloženi čestim masovnim masakrima. Feudalci su za svoje neuspjele novčane špekulacije okrivljavali Jevreje i te optužbe često religijski motivirali. Tretman Jevreja, kao drugorazrednih građana u toku historije, utirao je put njihovom specifičnom socijalnom i kulturnom razvitku. Tome je išla u prilog činjenica da su živjeli u getima i čvrsto organiziranim religioznim zajednicama.

Prvi koraci u pravcu emancipacije Jevreja na području Njemačke datiraju od prvih decenija XIX stoljeća. Konkretno, ediktom Napoleona Bonaparte od 11. maja 1811. učinjen je prvi potez u tom pravcu. U revoluciji 1848—49. jevrejsko pitanje stalno je bilo na dnevnom redu Frankfurtske skupštine. Skupština je donijela odluku o građanskoj emancipaciji Jevreja, ali je to bilo bez praktičnog značaja.

U drugoj polovini XIX stoljeća emancipacija Jevreja na tlu Njemačke dobila je konačno značaj državnog zakona ujedinjenjem svih njemačkih državnica u jedinstvenu državu 1871. U suštini jevrejsko pitanje ni tada nije bilo definitivno riješeno. Različito je primjenjivan zakon o emancipaciji u pojedinim krajevima države. Ipak, ozvaničenom emancipacijom nestala su ranija socijalno-ekonomska ograničenja za Jevreje. Oni nisu više kao ranije prinuđeni da žive u getima, njihove do tada dosta čvrste vjerske zajednice počele su da slabe, počinju da usvajaju njemački jezik kao svoj i integriraju se u njemačku kulturu. Mnogi su se počeli pokrštavati kako bi još brže razbili izolaciju. Međutim, ovaj proces u Njemačkoj ipak je zaostajao, na primjer, za sličnim procesom u Francuskoj i drugim zapadnoevropskim zemljama. To se takođe može konstatovati za istočnu Evropu. Gdje je političko ugnjetavanje bilo veće, tu je još uvijek antisemitizam živ, a samim tim Jevreji su trajnije zadržavali svoje nacionalne osobine i jezik. Proces asimilacije Jevreja u Njemačkoj tekao je utoliko sporije jer je stalno bio praćen antisemitiskom kampanjom i za pojam Jevreja tu se uvijek vezivalo nešto loše.

Proces emancipacije Jevreja u Njemačkoj ipak je doprinio da potomci stanovnika nekadašnjih geta nisu više bili ni politički ni socijalno

⁴⁾ Važnije rasprave o antisemitizmu u DDR su: 1. Mormann Walter: *Die Rolle des Antisemitismus in der Politik der deutschen Reaktion (1871—1923)*, Berlin, Humboldt-Universität, Phil. Diss. 1971. 2. Schleier Hans/Seeber Gustav: *Zur Entwicklung und Rolle des Antisemitismus in Deutschland von 1871—1914*, in: *Zeitschrift für Geschichte*, Berlin Heft 7. 1966. 3. Meier Kurt: *Kirche und Judentum*, Halle, 1968. 4. Heise Wolfgang: *Antisemitismus und Antikomunismus* in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Berlin, Jgh. 9, Heft 12. 5. Haymann Stefan: *Marxismus und Rassenfrage*, Berlin 1948. 6. Heise Wolfgang: *Aufbruch in die Illusion. Zur Kritik der bürgerlichen Philosophie in Deutschland*. VEB. Deutsche Verlag der Wissenschaften Berlin 1964; S. Kahn: *Antisemitismus und Rassenhetze*. Berlin 1948.

homogena grupa i od sada su se oni stapali sa ostalim njemačkim stanovništvom. U skladu s tim, Jevreji počinju da slijede različitu političku orijentaciju i religiozno su ili ostali u svojim zajednicama koje su temeljno reformisali ili su napustili te zajednice i prešli na kršćanstvo, pretežno na protestantizam. Tradicija se u pojedinim mjestima (a Jevreji su se pretežno naseljavali u velike gradove gdje je postojala manja mogućnost da budu neposredno maltretirani) različito njegovala ili je ostajala kao historijski relikv. Dugogodišnjim procesom asimilacije nestajali su tragovi jevrejske nacionalne samosvijesti koja je u vrijeme postojanja geta bila očigledna.

Poslije ujedinjenja Njemačke i kratkotrajnog privrednog poleta, pojavljuju se znakovi privredne krize koju prati pojačana koncentracija i centralizacija kapitala. Time su stvorene pretpostavke za polet radničkog pokreta, ali su porasle i antisemitske tendencije. To se manifestuje u pojavi antisemitske literature, a Gobinoova rasna teorija stavlja se u promet dnevne političke potrebe. Ekonomsko i političko nezadovoljstvo njemačkog malograđanina uveliko se koristilo za raspirivanje antisemitizma. Razvijana je teorija o hiljadugodišnjem ratu židovstva protiv germanstva u kome je germanstvo konačno doživjelo svoj Sedan («... das Germanthum hat sein Sedan erlebt»). A kada se u političkom životu Njemačke osjetila pojačana opozicija liberalno raspoloženog građanstva, antisemitizam je samo dobro došao vladajućem aparatu.

1879. u Njemačkoj je osnovana antisemitska liga čiji je, navodno, bio zadatak da Njemačku spasi požidovljenja («... Deutschland vor der vollständigen Verjudung zu retten»). Liga je već naredne godine brojala preko 60.000 članova. Jevreji su tada okrivljavani za ekonomsku krizu, pripisivalo im se da ostvaruju 90% kapitala špekulacijama. Općenito, u antisemitskoj kampanji dolazile su do izražaja sve one socijalno-demagoške konstrukcije koje su kasnije u nacističkoj propagandi igrale veliku ulogu. Na stupcima tadašnjeg katoličkog lista *Germania* raspirivana je antisemitska kampanja i propagirani progoni Jevreja. To je trebalo biti protest germanske rase protiv prodora ljudi stranog porijekla.

I pojedine političke partije koje su se borile protiv Bizmarkovih centralističkih nastojanja, kao na primjer Konzervativna stranka, koja je okupljala većinom junkere, koristila se antisemitizmom da bi na taj način u određenim slojevima stanovništva ostvarila određen politički uticaj. I kršćanski socijalisti, predvođeni sveštenikom Štekerom, u težnji da prije svega pridobiju malograđanski dio stanovništva, operisali su sa antisemitizmom. Kršćanski socijalisti su u zajednici sa još nekim organizacijama razvili akciju za poništenje već ozakonjene emancipacije Jevreja u Njemačkoj.

Svi navedeni podaci upućuju na zaključak da je antisemitizam u Njemačkoj prije prvog svjetskog rata ne samo bio prisutan u spisima i na univerzitetima već je i različitim kanalima prodirao u duše ljudi, pa je tako našao zagovornike i u pisaca. U toku prvog svjetskog rata antisemitizam je bio u porastu jer je bio pripremljen još ranije spisima E. Diringa, H. Trajčkea, Paul de Lagarda, A. J. Langbena, Hjuston Stjuart Čemberlena.

Antisemitizam je predstavljao sastavni dio programa Nacionalso-cijalističke partije Njemačke. On je imao svoju podlogu u rasnoj teoriji

prema kojoj građanin zemlje može biti samo onaj ko je njemačke krvi. Ko to nije, on podliježe zakonu o strancima. Rasizam se prikrijavao mističizmom, ali njegovu društveno-političku funkciju najbolje je izrazio sam Hitler kada je rekao »... wenn es die Juden nicht gäbe, müssten sie erfunden werden, weil man immer einen sichtbaren Gegner brauche«. ⁵⁾ Drugim riječima, kao ekstreman nacionalistički pokret nacizam je nužno morao imati jedan fiksiran objekat na kome je manifestovao svoju mržnju i netrpeljivost, jer to je u biti svih takvih pokreta. U nekom drugom slučaju to je mogao biti i neko drugi, a ne Jevreji. Za to je istorija dala i daje stalno nove primjere. Rasna teorija nacista predstavljala je naučnu krpariju i stoga u ovom pogledu, kao i drugim pitanjima ideologije nacionalsocijalizam nije ispoljio svoju originalnost.

U nekim radovima istoričara i filozofa NJDR nastoje se objasniti i druge komponente ideologije nacizma. Posebno se želi ukazati na one elemente koji predstavljaju Hitlerovu demagošku mobilizaciju u pripremanju rata. Posebna pažnja posvećena je demagogiji pseudosocijalizma. ⁶⁾ Zanimljivo je da je nacionalsocijalizam istovremeno obećavao sva blaga socijalizma i privatno vlasništvo i ujedno jednu ideološku formulu njemačke »misije« nasuprot »plutokratiji Zapada« i »azijatskom komunizmu«. On se ovdje pojavljuje kao treći put, koji stvarni socijalizam interpretira kao socijalizam jednakosti, a liberalizam i demokratiju indentificira sa Vajmarskom Republikom. Ovaj pseudosocijalizam bio je u savezu sa antisemitizmom, a oba su akumulirali masovna antiliberalna i antikomunistička raspoloženja.

Ideologija nacizma direktno se nadovezala na tradicionalnu liniju šovinističke, antidemokratske ideologije XIX i početkom XX stoljeća. U periodu Vajmarske Republike nacionalsocijalizam sistematski se hranio idejama konzervativizma, i neokonzervativizma. Nacisti su u skladu sa »legendom o zabijanju noža u leđa« veličali ulogu njemačkih militarista u prvom svjetskom ratu, sistematski potkopavali Vajmarsku Republiku i konačno sa reakcionarnim monopolističkim krugovima pripremili njen pad. Krupna buržoazija čiji je neposredan cilj bio revizija rezultata Versajskog mirovnog ugovora i novembarske revolucije 1918. podržala je politička sredstva i metode nacista, koristila se pseudosocijalnom demagogijom Nacionalsocijalističke partije, čime je samo potvrdila svoj struktu-

⁵⁾ Die bürgerlichen Parteien in Deutschland Handbuch. Leipzig 1970, str. 394. Citirano prema: Hermann Rauschning: Gespräche mit Hitler, Zürich, Wien, New-York 1940. str. 223.

⁶⁾ Heise Wolfgang: *Aufbruch in die Illusion*. Berlin 1964; Lewerenz Elfriede: *Die Analyse von Wesen und Funktion des Faschismus in Vorbereitung und Durchführung des VII. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale 1933—1935*. Phil. Diss. Institut für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED, Berlin 1971.

U časopisu *Das Argument* (Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften) koji izlazi u Zapadnom Berlinu i u kome takode sarađuju naučni radnici NJDR objavljeni su brojni članci i rasprave u kojima se tretiraju razni aspekti fašističke ideologije. Ovdje navodimo neke rasprave: Hanno Kremer: *Zur Psychologie des Antisemitismus*. Heft 16. Jgh II; Walter Benjamin: *Theorien des deutschen Faschismus*. Heft 30. Jgh IV.; Reinhart Westphal: *Psychologische Theorien über den Faschismus*. Heft 32. Jgh. VII; Wolfgang F. Hang u. a.: *Ideologische Komponenten in den Theorien über den Faschismus*. Heft 33. Jgh. VI; Rüdiger Greißenburg und E. H. Tjaden: *Faschismus und Bonapartismus*. Heft 4. Jgh. VIII; Dietrich Goldschmidt: *Zur Soziologie des Antisemitismus*. Heft 16. Jgh. II.

ralni labilitet i kriznu situaciju. Ona je u tolikoj mjeri u očima masa bila diskreditovana da više nije mogla starim političkim sredstvima mobilizirati mase apologetikom kapitalizma.

Princip vođe (tzv. Führer-Prinzip) imao je značajno mjesto u ideologiji i političkoj praksi nacista. Jasno izražena težnja za snažnim vođom u skladu je sa krizom kapitalizma i pojavom političke reakcije. Ideja »čvrste ruke« karakteristična je za sve nacionalističke i militantne pokrete. U nizu evropskih zemalja u razdoblju između dva rata pojavljuju se partije i pokreti u kojima je antidemokratski princip vođe činio svoju osnovu. To se u konkretnom slučaju Njemačke odnosilo na malo-gradanski dio stanovništva, koje je svoj spas vidjelo u autoritativnom diktatoru, koji se, tobože, nalazi iznad klasa. Kult vođe odgovarao je na određen način stepenu zrelosti tih slojeva i bio je svjesno korišten za njihovo obmanjivanje. S druge strane, »Führer-Prinzip« odražavao je istovremeno slabost i labilnost desnih ekstremnih organizacija, pošto su sve svoje nade vezivale za vođu, odnosno za njegovu ličnost.

Razni aspekti istorije Vajmarske Republike, kada se, u stvari, nazivam ideološki i organizaciono konstituirao, predmet su ozbiljnog naučnog interesovanja istoričara Njemačke Demokratske Republike. Znatna pažnja je posvećena ekonomskoj problematici i razvoju ekonomskih odnosa u to vrijeme. Monografski su obrađena pitanja razvoja banaka i industrijskih monopola u Vajmarskoj Republici; bankovnog kapitala u vrijeme velike svjetske ekonomske krize 1931/32; agrarna politika monopola; uloga njemačkog finansijskog kapitala u pripremanju otvorene diktature; udio i uticaj američkog kapitala u njemačkoj privredi tog vremena obuhvaćen je u nekoliko zanimljivih radova.⁷⁾

Zanimljiv doprinos osvjetljavanju istorije Vajmarske Republike predstavlja monografija o monopolističkoj buržoaziji i ustavu Vajmarske Republike.⁸⁾ Ona unosi polemički elemenat u tretiranju nekih pitanja koja imaju važno mjesto u novijoj njemačkoj istoriji. Odbacuje se shvaćanje izraženo u građanskoj literaturi, po kojemu se u pravilu demokracija i diktatura jedno drugome suprotstavljaju. Naglašava se da je ujedinenje Njemačke izvršeno odozgo i da je posljedica toga bilo konzerviranje polufeudalnih odnosa. S obzirom na to da njemačko društvo nije doživjelo potpunu buržoasku revoluciju, razumljiva je onda bila sprem-

⁷⁾ Upućujem čitaoca na neke važnije studije i rasprave: Kurt Gossweiler: *Grossbanken Industrimonopole Staat. Ökonomie und Politik des staatsmonopolistischen Kapitalismus in Deutschland 1914—1932*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften. Berlin 1971; Mamach Klaus: *Der Übergang des deutschen Finanzkapitals zur Vorbereitung seiner offenen, terroristischen Diktatur*. Berlin, Humboldt-Universität Phil. Diss. 1963; Sonnemann Rolf: *Monopole und Staat in Deutschland 1917—1933*, in: *Monopole und Staat in Deutschland 1917—1945*, Berlin 1966. Klein Fritz: *Neue Dokumente zur Rolle Schachts bei der Vorbereitung der Hitlerdiktatur*; in: *Zeitschrift für Geschichte*. Heft 4/1957; Säberlich Hans: *Das Grossbankkapital und der Staat in der Weltwirtschaftskrise 1931/32 in Deutschland*. D:ss. Berlin 1964. (Ms); Obermann Karl: *Die Beziehungen des amerikanischen Imperialismus zum deutschen Imperialismus in der Zeit der Weimarer Republik (1918—1925)*, Berlin 1952; Kuczynski Jürgen: *Studien zur Geschichte des staatsmonopolistischen Kapitalismus in Deutschland 1918 bis 1945*, 2 unveränd. Aufl., Berlin 1965.

⁸⁾ Müller Werner: *Die Monopolbourgeoisie und die Verfassung der Weimarer Republik. Eine Studie über die Strategie und Taktik zur Beseitigung des bürgerlich-parlamentarischen System (1927—1930)*, Phil. Diss. Humboldt-Universität Berlin 1970.

nost buržoazije da pravi kompromise sa pruskim junckerima. Ocjena koja je u ovoj monografiji data o karakteru vlasti u Vajmarskoj Republici znatno se razlikuje od one u *Istoriji njemačkog radničkog pokreta* koja je rezultat rada kolektiva autora, gdje se ističe da je Vajmarska Republika bila »... instrument monopolista, militarista i junkera za održavanje njihove klasne vlasti, za ugnjetavanje radničke klase, narodnih masa i za pripremu jednog novog rata«. ⁹⁾ Naglašava se da Vajmarska Republika predstavlja demokratsku tekovinu i općenito istorijski napredak. Sve ono što je kao tekovina demokratije ugrađeno u ustav Vajmarske Republike rezultat je novembarske revolucije 1918. i događaja poslije novembarske revolucije. Što se u okvirima Vajmarske Republike stabilizovao stari državni aparat i legalizovalo odvajanje izvršne od zakonodavne vlasti snosila je velikim dijelom krivicu Socijaldemokratska stranka i njene sindikalne organizacije.

Radnički pokret, posebno Komunistička partija Njemačke u vrijeme Vajmarske Republike obrađena je u više monografija, studija i rasprava. Cjelovitiji prikaz radničkog pokreta u Vajmarskoj Republici izložen je u četvrtoj svesci *Istorije njemačkog radničkog pokreta*. ¹⁰⁾ Problemi koji su obrađeni u ovoj, kao i drugim sveskama ovog obimnog djela, idu šire od jednostavnog prikaza istorije radničkog pokreta. Doduše, opšte ocjene o ulozi i djelatnosti Komunističke partije Njemačke (Dalje: KPNJ) ne idu dalje od ocjena koje su o komunističkom pokretu dali njegovi akteri. Očigledna je tendencija da se djelatnost Komunističke partije u određenoj mjeri ocjenjuje pravolinijski, nedovoljno kritički i s tim u vezi da se djelatnost ostalih političkih organizacija mjeri sa stanovišta političke prakse Komunističke partije Njemačke. To dolazi do izražaja u analizi odnosa Komunističke i Socijaldemokratske partije Njemačke, i to posebno u shvatanju dimenzija opasnosti nacizma i upozoravanja na tu opasnost od strane jedne i druge partije. Kada je, na primjer, riječ o inicijativama Komunističke partije Njemačke za stvaranje jedinstvene platforme radničkog pokreta u borbi protiv nacizma, onda se obavezno sav dio krivice prebacuje na Socijaldemokratsku partiju, a zanemaruje se ili nekritički ocjenjuje opšti stav Treće internacionale prema socijaldemokratskom pokretu (a on je posebno došao do izražaja u njemačkom radničkom pokretu), kao aktivnom faktoru fašizacije. Tek na februarском i majskom plenumu Komunističke partije Njemačke 1932. donešena je odluka u pogledu stvaranja jedinstvenog antifašističkog fronta. Odluka je predstavljala ujedno platformu akcione saradnje Komunističke i Socijaldemokratske partije. Tada je utvrđen kao glavni cilj i pravac akcije borba protiv fašističke opasnosti u savezu sa drugim demokratskim snagama Njemačke i konačno odbačeno pogrešno shvatanje o

⁹⁾ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Bd. 3, von 1917. bis 1923. str. 243. Dietz Verlag Berlin 1966. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED.

¹⁰⁾ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Band 4. Von 1924 bis Januar 1933. Dietz Verlag Berlin 1966. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED.

Socijaldemokratskoj partiji Njemačke kao »... aktivnom faktoru fašizacije«.¹¹⁾

Istorija nastanka, razvitka i političkog djelovanja Nacionalsocijalističke partije Njemačke do zaključno 1945. god. obuhvaćena je u Priručniku za istoriju građanskih partija i drugih građanskih organizacija u Njemačkoj.¹²⁾ Tu su pregledno i koncizno obrađena sljedeća pitanja: nastanak Nacionalsocijalističke stranke, osnovne karakteristike njenog političkog programa djelovanje Stranke u uslovima relativne stabilizacije kapitalizma 1923—1928; zatim u periodu svjetske ekonomske krize kada je neočekivano naglo porasla društvena baza nacističkog pokreta, analizirani su odnosi Nacionalsocijalističke partije prema drugim građanskim strankama 1931—1932. i konačno Nacionalsocijalistička partija na vlasti 1933—1945. U ovom radu vješto su iskorišteni postojeći rezultati istoriografije NJDR o Nacionalsocijalističkoj partiji i sistematski izloženi ključni problemi istorije nacionalsocijalističkog pokreta Njemačke. Dokumentovano su prezentirani podaci o sprezi reakcionarnih monopolističkih krugova i nacističkog vođstva. Veoma minuciozno su analizirani unutrašnji sukobi u Nacionalsocijalističkoj partiji nakon neuspjelog puča nacista 8. novembra 1923; poslije tog događaja Hitler se konačno opredijelio za primjenu taktike legalne političke borbe, zatim sukobi sa braćom Straser i kasnije, kada su nacisti bili na vlasti, sukob sa E. Remom.¹³⁾ Svoju borbu za uticaj u masama nacisti su vodili u nekoliko pravaca: s jedne strane, orijentisali su se na pridobijanje malograđanskog dijela stanovništva u gradu i na male i srednje posjednike na selu i istovremeno su tražili podršku monopolističkih krugova, uvjeravajući ih da su oni najdostojniji protivnici radničkog pokreta. Posebnu pažnju nacisti su koncentrisali na pridobijanje deklasiranih slojeva radništva. U tome su išli tako daleko da su unutar kasarni pojedinih militarističkih organizacija, prvenstveno SS, organizirali besplatnu podjelu hrane. Proglasili su i pravo na rad i organizirali demonstracije radnika u vrijeme velike ekonomske krize sa gotovo istim parolama, kao i Komunistička partija Njemačke. To su bili demagoški potezi, što je lično potvrdio H. Gebels kada je izjavio jednom prilikom da je »... socijalizam u našem (čitaj: nacističkom — pr. N. Š.) programu samo ljepak za ptice »... der Sozialismus ist im unserem Programm nur der Leim, um damit die Vogel zu fangen«.¹⁴⁾

Period nacističke diktature 1933—1945. obuhvaćen je cjelovito u veoma malom broju djela. To nisu sintetička djela i po sadržaju pred-

¹¹⁾ Heinz Karl: *Zur Entwicklung der Einheitsfrontpolitik der KPD Kampf gegen die Faschistische Gefahr in der Zeit des Februarplenums und des Maiplenums des ZK 1932*. Berlin, Institut für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED Phil. Diss. 1969.

¹²⁾ *Die bürgerlichen Parteien in Deutschland*. Handbuch zur Geschichte der bürgerlichen Parteien und anderer bürgerlichen Interessenorganisationen vom Vormärz bis zum Jahre 1945. Band. II. VEB Bibliographisches Institut Leipzig 1970.

¹³⁾ Vidi detaljnije:

Gosweiler Kurt: *Die Rolle des Monopolkapitals bei der Herbeiführung der Röhmer-Affäre*, Diss. Berlin 1963. (Ms).

¹⁴⁾ Citirano prema: *Die Weimarer Republik. Dokumente und Materialien*. Berlin 1963. str. 25

stavljaju više priručnike.¹⁵⁾ U svojim istraživanjima ovog perioda istoričari NJDR koncentrišu više pažnju na obradu pojedinih aspekata nacističke diktature pa su do sada objavljene ili obrađene teme i veće ili manje rasprave o organizaciji terorističkog i propagandnog aparata Nationalsocijalističke partije, o ulozi fašističkih koncentracionih logora 1933. do 1945, o prisilnom radu u fašističkoj ratnoj privredi, o njemačkoj ratnoj privredi 1939—1945, o kolaboraciji njemačkih i francuskih monopola u prvom periodu fašističke okupacije Francuske, o totalnom i munjevitom ratu Njemačke i brojni drugi radovi.

Djelatnost i razvitak radničkog pokreta u razdoblju nacističke diktature cjelovito je obuhvaćen u petoj svesci *Istorije njemačkog radničkog pokreta*. U ovom djelu, koje je dosta popularno pisano, učinjen je pokušaj da se objasne i važnije komponente nacističkog režima, tj. društveno-ekonomske promjene izazvane uspostavom nacističke diktature, promjene u stavu pojedinih društvenih klasa prema nacistima, unutrašnji sukobi i obračuni u vodećoj garnituri Nationalsocijalističke partije, spoljna politika Njemačke i konačno istorija Njemačke u drugom svjetskom ratu. Ipak, borba Komunističke partije Njemačke protiv nacističkog režima i u tom svjetlu odnosi Komunističke partije prema Socijaldemokratskoj partiji Njemačke zauzimaju centralno mjesto. U ovom djelu, kao i uostalom u većini studija i rasprava na ovu temu, provlači se kao crvena nit misao da su glavne teškoće u borbi za jedinstvo radničkog pokreta u to vrijeme proizilazile otuda što Socijaldemokratska partija Njemačke (dalje: SDPNJ) nije bila spremna da prihvati inicijative i ponude Komunističke partije usmjerene u tom pravcu.¹⁶⁾ O tome se doslovno kaže: »Von ihrer Entescheidung (SDPNJ — nap. N. Š.) war es letztlich abhängig, ob es gelingen würde, die Arbeiterklasse gemeinsam zum Kampf gegen die faschistische Diktatur zu führen.«¹⁷⁾ Stvarni razlog ovakvog stava vođstva SDPNJ imao je, prema navedenom djelu, svoju polaznu osnovu u njenoj odanosti građansko-kapitalističkoj državi, u jednom uvjerenju da treba u borbi protiv nacista primjenjivati legalne forme političke borbe u skladu sa legalno izvojevanom pobjedom Nationalsocijalističke partije u januaru 1933. Ovakav stav vođstva Socijaldemokratske stranke odrazio se neposredno i na mišljenje i ponašanje ostalih građansko-demokratskih snaga koje su bile sklone da u nacistima vide, prije svega, neprijatelje komunizma, a daleko manje protivnike građansko-

¹⁵⁾ *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*. Band 5. Von Januar 1933 bis Mai 1945. Dietz Verlag, Berlin 1966; Bartel Walter: *Deutschland in der Zeit der faschistischen Diktatur 1933—1945*. (Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin 1956); *Deutschland von 1933. bis 1939* (Von der Machtübertragung an den Faschismus bis zur Entfesselung des zweiten Weltkrieges). Lehrbuch der deutschen Geschichte (Beiträge) 11. Bd. Deutsche Verlag der Wissenschaften, Berlin 1969.; *Deutschland von 1939 bis 1945*. (Deutschland während des zweiten Weltkrieges) Lehrbuch der deutschen Geschichte (Beiträge), Berlin 1969.

¹⁶⁾ *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* Band 5. Wehling Wilhelm: *Kampf der Kommunistischen Partei Deutschlands gegen die faschistische Diktatur der deutschen Imperialismus in der Jahre 1933 bis 1935*. Phil. Diss. Berlin 1959. Bednareck Horst: *Die Gewerkschaftspolitik der KPD 1935—1939*. Verlag Tribüne, Berlin 1969; Schumann Wolfgang: *Zur führender Rolle unserer marxistisch-leninistisch Partei und ihres Zentralkomites in Kampf gegen Faschismus und Krieg (1933—1945)* in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, Heft 15/1962.

¹⁷⁾ *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Bd. 5, str. 17.

-parlamentarne demokratije. I u cijelom periodu nacističke diktature, po navodima autora *Istorije njemačkog radničkog pokreta*, vođstvo Socijaldemokratske partije odbijalo je ponude Komunističke partije za akcionu saradnju i jedinstvo radničkog pokreta.

U *Istoriji njemačkog radničkog pokreta* dosta pažnje posvećeno je kritici stavova Socijaldemokratske partije, ali su istovremeno nedovoljno analizirani uslovi u kojima je realno djelovao radnički pokret. Malo ili gotovo nikako nije objašnjen fenomen zašto su tako dobro organizirane i masovne političke organizacije radničke klase, kakve su bile Komunistička partija i Socijaldemokratska partija uspostavom nacističkog režima gotovo preko noći iščezle iz političkog života, njihove organizacije rasturane, a vođstva obezglavljeni. Ne ukazuje li samo taj podatak na nedovoljno ozbiljno shvaćenu opasnost od nacizma od strane vođstva obje partije. Dalje, uslovi za djelovanje radničkog pokreta stabilizacijom nacističkog režima samo su se još više pogoršali. Moralo se djelovati u uslovima najdublje ilegalnosti i samo najodvažniji borci, a njih i nije moglo biti mnogo, održavali su, u uslovima najvećeg terora, kontinuitet revolucionarne borbe radničke klase.

Premda je izostala akciona saradnja vođstva Komunističke partije i Socijaldemokratske partije, u antifašističkom pokretu u Njemačkoj, kao i u španjolskom građanskom ratu rame uz rame borili su se članovi i pristalice komunističkog i socijaldemokratskog pokreta Njemačke.¹⁸⁾ Vođstvo Socijaldemokratske partije Njemačke odbacilo je ponude komunističke za saradnju koje su u zvaničnim prijedlozima vođstva KPD uslijedile 1935. poslije održanog VII kongresa Komunističke internacionale i Briselske konferencije Komunističke partije Njemačke, i kasnije poslije održane Bernske konferencije komunističke Njemačke 1939.

O politici vođstva Socijaldemokratske partije u vrijeme nacističke diktature zanimljive ocjene sadrži veoma iscrpna monografija o Socijaldemokratskoj partiji koja je branjena kao doktorska disertacija. Ona predstavlja kolektivni rad i autori su sebi postavili kao prvenstven naučni zadatak da ispituju subjektivne i objektivne pretpostavke koje su omogućile poslije završenog drugog svjetskog rata stvaranje Socijalističke jedinstvene partije Njemačke.¹⁹⁾ Osnovne zablude vođstva SDPNJ u vrijeme nacističkog režima autori ove monografije nalaze u nerazumijevanju od strane vođstva ove stranke suštine nacističke ideologije, i to i onda kada Nacional socijalistička stranka nije uspostavila svoju vlast. Na svom Lajpciškom kongresu 1930. vođstvo SPD definisalo je nacizam kao formu državne uprave, tj. kao oblik vlasti koji je iznad klasa. Kasnije se u dokumentima Stranke isticala određena sprega Nationalsocijalističke stranke i reakcionarnih monopolističkih krugova, ali je izostala definicija karaktera fašističkog oblika vlasti. Po shvatanjima ideologa Stranke,

¹⁸⁾ Hager Kurt: *Ein Hohelied des proletarischen Internationalismus und wahren Patriotismus*. Zum 35. Jahrestag d. Gründung d. Internationalen, Brigaden in Spanien in ND 1971, Nr. 280.

¹⁹⁾ Heinz Nieman (Otto Findensein Dietrich Lange) Karl-Heinz Wild: *Socialdemokratische Partei Deutschland und Hitlerfaschismus*. Der Weg der deutschen Sozialdemokratie von 30. Januar 1933 bis zum 21. April 1946. Phil. Diss. Berlin 1965. o politici desnog vođstva SPD prema komunističkom pokretu Njemačke vidi detaljnije: Hilger Wolfgang: *Die Rolle des Antikomunismus in der antinationalen Politik und Ideologie der rechten SPD Führer*. Berlin, Phil. Diss. 1966.

zajednica interesa radničke klase i buržoazije rodila se iz suprotnosti fašizma i građanske države. Ovakva ocjena fašizma uticala je da se potcijeni ili gotovo ignoriše opasnost fašizma. Dalja konsekvencija toga je neprihvatanje ili potcjenjivanje politike aktivnog otpora fašističkoj opasnosti. Međutim, ovakva politika vođstva nije tekla bez unutrašnjeg otpora u redovima članstva stranke i pisci ove monografije posebno mjesto u svojim analizama posvećuju onom dijelu stranačkog vođstva i članovima SDPNJ, koje je realno procjenjivalo opasnosti od fašizma i isticalo potrebu akcionog jedinstva radničkog pokreta. To »revolucionarno« jezgro unutar SDPNJ bilo je po autorovom mišljenju, onaj stalno prisutni faktor, koji je utro put stvaranju jedinstvenog radničkog pokreta u NJDR, a koji se organizaciono izrazio u Socijalističkoj jedinstvenoj partiji Njemačke.

Uspostavom nacističkog režima, sudbina SDPNJ bila je indentična sudbini Komunističke partije Njemačke i ostalim građanskim strankama. Ona je bila ubrzo poslije uspostave nacističkog režima zabranjena, a obnavljanje stranke u inostranstvu i u uslovima ilegalne djelatnosti na tlu Njemačke praćeno je stalnim krizama koje su se najdrastičnije manifestovale u organizacionom rasulu, obrazovanju više partijskih centara van zemlje i frakcionaškoj borbi. Sa organizacionim rasulom i razgraničavanjem između pojedinih rukovodstava SDPNJ, raslo je i razgraničavanje u oblasti ideologije. Iako su kasnije vođstva SDPNJ u emigraciji evoluirala u svojim ocjenama karaktera nacističkog režima, pa se, na primjer, u proglašenju stranke povodom treće godišnjice dolaska Hitlera na vlast 1936. nacizam ocjenjuje kao instrument krupne buržoazije i ističe parola borbe protiv nacističke diktature, ipak su ponude njemačkih komunista za zajedničku akcionu saradnju stalno odbacivane. Praško vođstvo SDPNJ odbilo je, na primjer, da zajedno sa KPD objavi proglašenje u kojemu bi se osudila intervencija fašističkih država u španjolskom građanskom ratu.

Zanimljiv i istovremeno instruktivan spis pod naslovom »Die Partei der Freiheit« iz pera socijaldemokrate Kurta Geyera ponešto otkriva prave razloge negativnog odnosa vođstva SDPNJ prema akcionoj saradnji sa komunistima. Osnovne teze spisa su: Njemačka nije više klasna država. U njoj vlada vojno-građanska kasta. U skladu s tim ideja slobode, a ne klasna borba, predstavlja pokretača društvenog razvitka. Dalje, ne socijalistička revolucija, već politika velikih sila određuje dalji istorijski hod. Revolucija koja predstoji Njemačkoj neće imati socijalno-revolucionarni karakter nego prvenstveno nacionalni, tj. da uspostavi slobodu. Doduše, osnovne teze ovog spisa odbacio je Radni odbor njemačkih socijalista i revolucionarnih socijalista Austrije u svom spisu »Der kommende Weltkrieg«, u kome se kao glavni cilj socijaldemokrate fiksira obaranje Hitlera, nacionalizacija velikih monopola i velikih zemljišnih posjeda i stvaranje revolucionarne partije proletarijata. Međutim, i ovaj spis je koncipiran sa antikomunističkih pozicija i u njemu se isključivala mogućnost akcione saradnje sa Komunističkom partijom Njemačke. Neosporna je činjenica da je u vođstvima SDPNJ preovladalo shvata-

nje da se dalja sudbina njemačkog naroda samo može sagledati poslije ishoda borbe antihitlerovske koalicije, a nikako u unutrašnjoj revolucionarnoj borbi radničkog pokreta. To autori monografije o njemačkoj socijaldemokratiji u razdoblju nacističke diktature doslovno konstatuju riječima: »Den Sturz der Hitlerherrschaft erwartete der Emigrationvorstand in erster Linie nur noch durch eine militärische Niederlage Deutschlands«. ²⁰⁾

Događaji neposredno prije izbijanja drugog svjetskog rata i prvih godina rata, kao što su sovjetsko-njemački sporazum 1939, a zatim sovjetsko-finski rat samo su još više doprinijeli da se odnosi vođstva obje partije pogoršaju i prodube nesporazumima. Tada se vođstvo SDPNJ našlo pobuđeno da Komunističkoj partiji Njemačke da kvalifikativ antinacionalne snage, da je označi kao instrument sovjetske spoljne politike i da se unutar njemačke socijaldemokratije pothranjuje antisovjetska kampanja. U prvim godinama drugog svjetskog rata u vođstvu njemačke socijaldemokratije izražene su tendencije razlika i podvajanja i još snažnije političko i organizaciono slabljenje.

Iako se u njemačkoj istorijskoj literaturi veoma često operiše pojmovima antifašistička borba, antifašistički otpor i slično, ipak se ne može steći utisak da se o tome piše u nerealnim dimenzijama. Gotovo deciderano se konstatuje da su u antifašističkoj borbi njemačkog naroda, u kojoj su najviše doprinosili komunisti i ostali napredni krugovi njemačkog društva, učestvovali samo najsvjesniji pripadnici radničke klase i ostalih slojeva njemačkog društva, jer je veći dio njemačkog naroda bio zahvaćen šovinističkim pobjedničkim zanosom koji je sistematski raspirivan organiziranom propagandom nacista. Većina naroda, a to se posebno ticalo omladine, bila je obmanuta u pogledu pravih ciljeva rata. Svakako da to predstavlja jedan zanimljiv fenomen, čije objašnjenje treba da da ne samo istorijska nauka. ²¹⁾

Kakva je bila uloga nacističke propagande u zabrinjavajućoj nacionalnoj euforiji koja je zahvatila značajan dio njemačkog naroda u vrijeme nacističke diktature i to posebno u prvim godinama rata kada se njemačka armija na svim frontovima nalazila u ofanzivi predstavlja neosporno važno pitanje za naučnu obradu. U pojedinim raspravama istoričara NJDR učinjeni su pokušaji da se to pitanje svestranije osvijetli. Došlo se do saznanja da je u fašističkom pokretu, a to se u osobitoj mjeri odnosilo na njegovu njemačku varijantu, demagoška propaganda prevažila sve ono što su u tom pogledu do tada postigle građanske političke partije i pokreti. Posebno je malograđanski elemenat bio osjetljiv na nacističku propagandu. Razočarani građanskim parlamentarizmom, oni su gajili nadu da će naći rješenje svog položaja u okrilju militantne i dinamične Nacionalsocijalističke partije. Među radnicima nacisti su svoju propagandu kombinovali terorističkim akcijama, pa su stoga teror i pro-

²⁰⁾ Heinz Niemann u. a. SPD und Hitlerfaschismus str. 71.

²¹⁾ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung Band 4, 5.; Martin Bartel, navedeno djelo: Deutschland von 1933. bis 1939. Lehrbuch 1969. Berlin.

paganda dvije neodvojive stvari u borbenoj taktici fašista.²²⁾ Neuspjao puč nacista od 8. novembra 1923. bio je značajna pouka nacistima da se u borbi za vlast koriste maksimalno svim sredstvima vješto organizirane propagande.

U svojoj propagandi među radnicima nacisti su prvo išli za tim da opovrgnu marksizam, posebno njegovo učenje o podjeli društva na antagonističke klase i da tome suprotstave rasnu teoriju kao nauku i ujedno ključ objašnjenja za cjelokupnu istoriju. Nacistički pogled na svijet bio je demagoški radikalan zbog socijalnog raspoloženja radničke klase i njemačkog malograđanina pogodnog inflacijom i uopće svim onim nevoljama izazvanim velikom svjetskom ekonomskom krizom 1929—1933. Svoju »antikapitalističku« kampanju nacisti su prvenstveno koncentrisali protiv rezultata Versajsko mirovnog ugovora, a zatim protiv Jevreja. U propagandnoj aktivnosti važno je geslo: sve što služi cilju osvajanja i pridobijanja masa, dobro je i korisno. I svako sredstvo koje ne služi tome je slabo. Akcenat je bio na onim propagandnim sredstvima koja su oobezbjeđivala maksimalnu opijenost u masama i stoga su prednost nad pisanom riječi imali masovni mitinzi, parade, masovni marševi. Marš-muzika spadala je u obavezan ritual. Na skupštinama se aplaudiralo, ali ne i distukovalo, jer je važno geslo: »Der Führer denkt für uns alle«.

Nagao porast nacističke štampe uslijedio je 1929. kada su nacisti izdavali 50 dnevnih i nedeljnih listova, da bi već naredne godine u tom pogledu taj broj dvostruko porastao. Plakate i brošure imale su takođe svoju određenu funkciju u planu propagandne djelatnosti. U brošurama su najčešće štampani govori nacističkih vođa. U sličnu svrhu korišćene su gramofonske ploče koje su poštom dostavljane stanovništvu. Nacisti su shvatili golem značaj u političkoj propagandi medija radija i filma.

---

²²⁾ Navodimo samo neke značajnije radove na temu: propaganda i teroristička djelatnost nacista:

Kurt Gossweiler: *Der Terror und Propagandaapparat der NSDAP vor 1933*. I. Die Rolle von Terror und Propaganda in Faschismus (Eine Vorarbeit für die »Geschichte des deutschen Volkes«); Gerhard Nitzsche: *Deutsche Arbeiter im Kampf gegen faschistische Ausbeutung und Unterdrückung, Gestapomeldungen 1925, bis 1937*. in: *Beiträge zur Geschichte* Heft 1/1959. Janis Schmelzer: *Das hitlerfaschistische Zwangsarbeitssystem und der antifaschistische Widerstandskampf der ausländischen Kriegsgefangenen und Deportierten 1939—1945*. Phil. Diss. Wittenberg 1963; Kühnrich Heinz: *Der KZ-Staat. Role und Entwicklung der faschistischen Konzentrationslager 1933 bis 1945*. Berlin 1960; Seeber Eva: *Zwangarbeiter in der faschistischen Kriegswirtschaft*, Die Deportation und Ausbeutung polnische Bürger unter besonderer Berücksichtigung der Lage der Arbeiter aus dem sogenannten Generalgouvernement (1939—1945) Berlin 1964; Drobisch Klaus: *Dokumente zur direkten Zusammenarbeit zwischen Flickkonzern und Gestapo bei der Unterdrückung der Arbeiter*, in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, Jhg. 1963. T. 3.; Wolfgang Bleyer (Klaus Drobisch): *Dokumente zur Ausbeutung ausländischer Zwangsarbeiter durch das deutsche Monopolkapital im zweiten Weltkrieg*. Bulletin des Arbeitskreises »Zweiter Weltkrieg Nr. 3. 1970. Izdavač: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin; Dieckmann Goetz: *Existenzbedingungen und Widerstand im Konzentrationslager Dora-Mittelbau unter dem Aspekt der funktionellen Einbeziehung der SS in das System der faschistischen Kriegswirtschaft*. Berlin, Phil. Diss. 1968; Demps Laurenz: *Zum weiteren Ausbau des staatsmonopolistischen Apparates des faschistischen Kriegswirtschaft in den Jahren 1943—1945. und zur Rolle der SS und Konzentrationslager im Rahmen der Rüstungsproduktion, dargestellt am Beispiel der unterirdischen Verlagerung von Teilen der Rüstungsindustrie*. Berlin, Phil. Diss. 1970.

Efikasnost propagande obezbjeđivale su i brojne druge masovne fašističke organizacije, prvenstveno organizacije omladine i žena. Stvarane su organizacije na profesionalnom principu (organizacija ljekara, pravnik, učitelja i dr.). U takve organizacije učlanjivale su se prvenstveno antisemitski orijentisane pristalice nacističkog pokreta.

Zanimljivo je konstatovati da Nationalsocijalistička partija sve do 1933. nije imala pod svojim uticajem i kontrolom masovnu organizaciju na selu, iako je svoje posljednje izborne uspjehe izvojevala prvenstveno glasovima seljaka. U literaturi se ta činjenica objašnjava nastojanjima nacista da ne stvaraju konflikte sa junckerima. Prve svoje organizacije među radnicima nacisti su počeli stvarati 1928. Osnivač prvih takvih organizacija bio je Johan Engel. Osim u Berlinu, slične organizacije stvorene su u Minhenu, Esenu i drugim mjestima u Saksoniji i Šleziji.

Nacionalsocijalistička partija stvorila je brojne terorističke organizacije, koje su skupa s njom predstavljale jedan kompletan sistem terora. To je bilo potpuno razumljivo ako se ima u vidu da je teror predstavljao sastavni dio nacističke propagande i jednu od bitnih funkcija nacističkog pokreta. U polemici sa istoričarima Savezne Republike Njemačke koji su iznosili mišljenje da su terorističke organizacije nacista prvenstveno služile interesima Nationalsocijalističke partije i bile njen instrument, istoričari NJDR podvlače da su te organizacije u prvom redu služile interesima monopolističke buržoazije, a tek u drugom planu interesima i ciljevima nacističkog pokreta.

Kolijevka većine terorističkih polunaoružanih ili potpuno naoružanih organizacija, koje su bile u većoj ili manjoj mjeri ovisne od Nationalsocijalističke partije, bila je Bavarska. Tako je jedna od vodećih terorističko-militarističkih organizacija SA (Die Sturmabteilungen), koja je osnovana 1921, i to prvo pod nazivom Turn-und Sportabteilung ograničena od 1923. u svojoj djelatnosti samo na Bavarsku. Takođe u svim pokušajima monopolističke buržoazije da likvidiraju Vajmarsku Republiku bavarski oružani savezi trebalo je da imaju odlučujuću ulogu.

SA kao i slične militarističke organizacije koje su saobražavale svoju djelatnost politici Nationalsocijalističke partije, fungirale su kao instrument nacista prvo u njihovoj borbi protiv radničkog pokreta, a i u borbi nacista protiv drugih političkih organizacija. Potpuna veza SA sa Nationalsocijalističkom strankom potvrđena je na kongresu nacističke stranke koji je 1926. održan u Vajmaru. Tada je potvrđeno da član SA ne može biti onaj koji nije član Nationalsocijalističke partije.

Između nacista i njemačke vojske stalno je vođena borba za uticaj u pojedinim poluvojnim i vojnim savezima. Njemačka vojska imala je interesa da, u uslovima kada još nije postojala opća vojna obaveza, u različitim poluvojnim oružanim savezima obzbeđuje vojnu obuku stanovništva, bez obzira na socijalno porijeklo ili političko mišljenje članova tih saveza. Ali, njemačka vojska je takođe bila zainteresirana da veze tih saveza ne budu čvrste kako bi mogla uticati na njihovu sudbinu. Iz toga se rađao konflikt sa nacističkom strankom.

Uloga SA naročito je porasla u vrijeme velike ekonomske krize 1929—1933. tj. u toku neposredne pripreme nacista za preuzimanje vlasti. Sa pojačanom propagandom nacista slijedile su i pojačane terorističke akcije.

Stvaranje i drugih terorističkih organizacija pored SA, kao što je obrazovanje SS (Die Schutzstaffeln), imalo je svoj najdublji razlog u suprotnostima socijalnog sastava SA. Drugim riječima, socijalni sastav SA sa znatnim brojem predstavnika siromašnih slojeva nije pružao dovoljno jemstvo da ta organizacija pouzdano i efikasno može djelovati u duhu interesa nacističkog pokreta. Temelj SS udareni su još 1923. obrazovanjem jedne štapske straže u okvirima SA. U redovima SS bile su okupljene najozloglašnije ubice i teroristi iz SA. Za učlanjivanje u SS važili su oštriji propisi nego za učlanjivanje u SA. Posebna funkcija SS bila je da djeluje kao policija unutar Nationalsocijalističke partije. Član SS obavezno je morao biti član nacističke stranke i strogo se vodilo računa da ne bude iz siromašnih slojeva. I po svom fizičkom izgledu, član SS morao je odgovarati predstavama o nordijskom tipu čovjeka.

Terorizam nacističkog režima na djelu, u praksi koncentracionih logora, u organizaciji prisilnog rada u drugim vidovima historiografija NJDR nije zanemarila. Tako unutar istorijske sekcije Humboltovog univerziteta u Berlinu djeluje pod stručnim rukovodstvom profesora Martina Bartela istraživačka grupa »KZ Dora« sa zadatkom istraživanja uloge SS u koncentracionim logorima. Istraživačka grupa dala je već neke konkretne rezultate. Pojavile su se i neke doktorske disertacije na tu temu. Postoje monografije o pojedinim koncentracionim logorima u vrijeme nacističke diktature.

Prisilni rad stranih radnika u Njemačkoj za vrijeme drugog svjetskog rata takođe je predmet naučnog istraživanja historičara NJDR. Deportacija milijuna stranih radnika u Njemačku i njihova eksploatacija imale su najdublje konsekvence na njemačku privredu, na njen ratni potencijal i na političku situaciju u Njemačkoj. Važna pretpostavka fašističkog sistema prisilnog rada bilo je likvidiranje i teroniziranje njemačkog radničkog pokreta i razbijanje njegovih klasnih organizacija. A takve pretpostavke stvorene su još prije izbijanja drugog svjetskog rata.

Najviša komanda njemačke vojske razmatrala je još 1938. mogućnost korištenja ratnih zarobljenika u njemačkoj industriji. Čehoslovački radnici bili su okupacijom njihove zemlje prve žrtve planirane deportacije stranih radnika na tlu Njemačke. Vodeći njemački monopolisti iz oblasti ratne industrije bili su inicijatori i korisnici ove prve primjene strane radne snage u ratnoj industriji.

Za vrijeme njemačko-poljskog rata preko 420.000 Poljaka palo je u njemačko zarobljeništvo i većina je upotrijebljena kao radna snaga u istočnom i centralnom dijelu Njemačke. Koncem oktobra 1939, tj. neposredno poslije objavljivanja radne obaveze za sve Poljake između 18 i 60 godina starosti, počeo je masovni transport poljskih radnika u Njemačku. Radnici su vrbovani ekonomskim pritiskom, demagoškim obećanjima, lažima pa i otvorenim nasiljem. Diskriminacija poljskih radnika bila je sveobuhvatna. Ona je dobila ekstremnu formu i bila je odjevena u ruho rasne teorije po kojoj njemačkom radniku pripada uloga predradnika u Evropi.

Osvajanjima njemačke armije rastao je i priliv strane radne snage u Njemačkoj. Već do kraja 1940. u Njemačkoj je radilo 3,5 milijuna radnika. Od tog broja otpadalo je te godine 1,4 milijuna na ratne zarobljenike, većinom iz Francuske.

Polemizirajući sa nekim zapadnonjemačkim historičarima, koji primjenu strane radne snage u njemačkoj ratnoj industriji u toku drugog svjetskog rata nastoje razgraničiti na period tzv. dobrovoljnog vrbovanja i na period nasilnog mobilisanja stranih radnika, historičari NjDR ističu da je prisilan rad, općenito, bio u sukobu sa životnim interesima ugnjetenih i opljačkanih naroda, da je bio u sukobu sa slobodom i dostojanstvom čovjeka i kao takav je bio stalan izvor pokreta otpora fašizmu.

Porazom Njemačke armije u bici pred Moskvom, konačno su u Njemačkoj pobijedile tendencije ka koncentraciji i centralizaciji ratne industrije. U skladu sa državno-monopolističkim regulisanjem privrede, slijedilo je i manipulisanje stranom radnom snagom. Ranije mjere za primjenu strane radne snage dopunjene su nizom novih propisa. Na prijedlog državnog ministra za naoružanje Špera, utvrđen je bio položaj generalnog opunomoćenika za radnu snagu na koje mjesto je postavljen Fric Saukel, raniji gaulajter Tiringije. Primjenom Saukelovog sistema vrbovanja strane radne snage, koji je obilježen krajnjim nasiljem i terorom, Njemačka je 1944. raspolagala sa 5,5 milijuna stranih radnika. Od tog broja je veliki dio otpadao na ratne zarobljenike, većinom iz Sovjetskog Saveza. Najveći i najznačajniji koncerni imali su prednost u korištenju strane radne snage. To je za njih predstavljalo izvanredan izvor prihoda i profita. Upotreba ratnih zarobljenika u njemačkoj ratnoj industriji bila je u suprotnosti sa međunarodnim ugovorima o postupku prema zarobljenicima.

Socijalni i politički položaj stranih radnika bio je van svih normi jednog civiliziranog društva. Radnici su bili smješteni u baračke ograđene žicom i bez osnovnih sanitarnih uređaja. Hrana radnika, a to se posebno odnosilo na radnike iz Poljske i Sovjetskog Saveza, bila je svedena na minimum. Ista odjeća nosila se na radu i poslije rada. Bolesti i velika smrtnost kosila je u masama redove stranih radnika. Socijalnim uslovima adekvatno je bilo političko ugnjetavanje. Na snazi je bio batinaški sistem. Izvjesne promjene na bolje uslijedile su onda kada se njemačka armija našla u defanzivi na svim frontovima i kada su nacisti bili prisiljeni da napuštaju ranije okupirane teritorije. Od tada su nacisti počeli da više primjenjuju propagandna sredstva za vrbovanje strane radne snage i da više vode računa o radnoj kondiciji strane radne snage, jer je u novoj situaciji bilo znatno otežano pribavljanje nove radne snage. Počeli su još glasnije naglašavati ulogu nacističke Njemačke u odbrani evropske civilizacije od »komunističke« opasnosti i nastojati strane radnike uvjeriti da su oni životno vezani za Njemačku.

Koncem 1944. radilo je u Njemačkoj preko 8 milijuna stranih radnika, a sa zatvorenici koncentracionih logora taj broj se penjao na 9 milijuna. Doduše, fluktuacija radnika bila je velika uslijed epidemija, nesreća na radu, bjekstva radnika i sl.

Položaj i stav pojedinih kategorija stanovništva Njemačke prema nacističkom režimu takođe je u fokusu istraživanja historičara NjDR. Zanimljive su studije o položaju žene u nacističkom režimu i ulozi tehničke

inteligencije i neke slične teme. Naučno-tehnička inteligencija bila je duhovno i ekonomsko-politički ovisna od monopolističkih krugova. Njen položaj samo se još više pogoršao uspostavom nacističke diktature. Teror, demagogija, bezobzirni progoni Jevreja i antifašistički orijentisanih naučnika dali su obilježje tadašnjem visoko-školskom sistemu Njemačke. Razorene su ranije demokratske akademske tradicije i zamijenjene sa tzv. »Führer-Prinzipom« ili principom vođe.

I studentski život se uspostavom nacističkog poretka ozbiljno izmijenio. Nauku i studij potisnule su vojne vježbe i sport (Wehr-dienst und Wehr-Sport). Zloupotreba nauke izazvala je i njeno zaostajanje. Nacističko vođstvo učinilo je velike napore da ideološkim uticajem pridobije naučnike za saradnju na naoružanju. U tim svojim nastojanjima oni su iskoristili njihovu kolebljivost, neodlučnost, političku neupućenost, izolovanost od radničkog pokreta. Nema primjera ili su rijetki da su profesori-naučnici pružali otpor nacistima i politici naoružanja.²³⁾

U ostvarivanju vanjskopoličkih zadataka koji su bili u duhu pan-germanskih planova Svenjemačkog saveza nacistički režim angažovao je pored zvaničnog Ministarstva inostranih poslova i još sljedeće organizacije: ekspoziture Nationalsocijalističke partije u inostranstvu unutar kojih je trebalo staviti sve Nijemce u inostranstvu pod kontrolu i pripremiti ih da vrše ulogu »pete kolone« (»Fünfte Kolonne«); vanjsko-politička služba Nationalsocijalističke partije kojom je rukovodio A. Rozenberg, čiji je zadatak bio mobilisati sve fašističke, antiboljševičke i antisemitske organizacije u službu ratnih ciljeva Njemačke i najzad Ribentropov biro (prije nego je Ribentrop postao ministar vanjskih poslova nacističke Njemačke) koji je, u stvari, predstavljao štab agenata-nacista.

U prvim svojim istupima na planu diplomatske aktivnosti nacisti su istakli parolu »Deutschland Gleichberechtigung zu gewähren«. Koalicija sa fašističkom Italijom predstavljala je jednu etapu u pripremama za izmjenu političke karte svijeta.

U ekspanziji njemačkog imperijalizma stavljan je takođe akcenat na kulturnu i naučnu propagandu utoliko prije što politički sistem nacista sam po sebi nije imao privlačnosti. I inače svoju kulturnu i naučnu propagandu kao samostalnu granu svoje spoljne politike razvijao je njemački imperijalizam kao jednu konstantu poslije poraza njemačke armije 1918. U periodu Vajmarske Republike pokazala se kao efikasna praksa da se njemački revanšistički nacionalizam infiltrira preko granica Njemačke posredstvom njemačke nacionalne manjine, posebno na područje jugoistočne i istočne Evrope.

U pripremačkoj fazi svoje agresije od 1933. do 1937. nacizam je postojeći instrumentarij spoljne politike stavio u potpunosti u službu svojih osvajačkih planova. Specijalni centar za istraživanje jugoistočne Evrope obezbijedio je brz tempo političkih i privrednih odnosa pojačanih odnosima u oblasti kulture i nauke. U tome je imao vodeće mjesto tzv. Südostforschung koji je imao svoja sjedišta u Minhenu, Berlinu, Lajpcigu, Beču i Breslau. On se snabdijevao podacima posredstvom njemačke nacionalne

²³⁾ Jenak Rudolf: *Die Missbrauch der Wissenschaft in der Zeit der Faschismus Berlin*, Phil. Diss. 1964.

manjine u pojedinim zemljama jugoistočne i istočne Evrope. Pod pojmom »Südosteuropa« obuhvaćene su sljedeće zemlje: Albanija, Bugarska, Grčka, Jugoslavija, Rumunija, evropski dio Turske, Mađarska i Slovačka.

U nacističkoj kulturnoj politici značajno je oživljavanje kulta njemačkog romantizma sa njegovim reakcionarnim obilježjem. Antiboljševička agitacija, usmjerena prvenstveno na omalovažavanje Sovjetskog Saveza i radničkog pokreta bila je važna stavka u opštoj propagandi. Isticane su i neke analogije istorijskih procesa Njemačke sa zemljama jugoistočne Evrope, posebno zajednički poraz u prvom svjetskom ratu kao simbol indentiteta interesa. Osobito žustro je lansirana tvrdnja njemačke nacionalne manjine u zemljama jugoistočne i istočne Evrope o kulturnoj misiji i superiornosti njemačkog fašizma.

»Südostforschung« kojim se rukovalo iz Beča imao je veliki značaj u ostvarivanju ideološkog i privrednog prodora Njemačke na područje jugoistočne i istočne Evrope. U programu naučne propagande koja se bazirala na propagiranju rezultata tzv. egzaktnih nauka i na izgradnji jake mreže njemačkih naučnih instituta insistiralo se na dugoročnim ciljevima. Dodjelom visokih stipendija, vrbovani su u znatnom broju budući rukovodeći kadrovi jugoistočne Evrope na njemačke visoke škole da bi poslije mogli, bilo kao prijatelji Njemačke, bilo kao njeni povjerljivi ljudi, poslužiti nacističkom režimu. Ranija praksa iz vremena Vajmarske Republike da se kulturna i naučna politika najuže povezuje sa nacionalističkom politikom njemačke nacionalne manjine u vrijeme nacističkog režima dostigla je svoju najvišu tačku. U fazi otvorenih hegemonističkih zahtjeva nacističke Njemačke prema pojedinim zemljama jugoistočne Evrope, pojedini organi njemačke nacionalne manjine preuzeli su direktne zadatke iz oblasti međunarodnih odnosa (Rumunija) a cio njen rad reorganiziran je bio po njemačkom državnom uzoru.

Nacistička vlada Njemačke nije se ni najmanje ustručavala da kulturne veze sa pojedinim zemljama iskorišćava za svoje neposredne ratne ciljeve. Za takve potrebe rađene su specijalne karte na kojima su bila ucrtana rudna i druga nalazišta, važna za ratni potencijal Njemačke. Istočno-evropska politika njemačkog imperijalizma između dva rata i u toku drugog svjetskog rata obilježena je, prema tome, nastojanjima da se na tom prostoru maksimalno iskoriste svi resursi za ratne ciljeve Njemačke i da se politika otvorenog nasilja kombinuje tobožnjim savezništvom sa vladajućim klasama tih zemalja prvenstveno pod parolom borbe protiv komunizma i komunističke opasnosti.^{23a)}

Spoljno-politički aspekt njemačke istorije u razdoblju između dva rata naročito je dobio mjesto u radovima na temu o diplomatskim i privrednim odnosima Sovjetskog Saveza i Njemačke. U tome značajnu ulogu ima Istorijska sekcija Humboltovog univerziteta u Berlinu, i to njen poseban odio za izučavanje istorije SSSR-a i socijalističkog svjetskog sistema. Do sada su pristupačne naučnoj javnosti monografije o vanjskoj politici Njemačke u vrijeme oživljavanja intervencionističkih tendencija

^{23a)} O kulturnoj i naučnoj politici Njemačke u jugoistočnoj Evropi vidi detaljnije: Siebert Erich: *Die Rolle der Kultur — und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938 bis 1944. Mit einen Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wieder aufgenommene auswärtige Kulturpolitik.* Berlin, Phil. Diss. 1971.

1925—1927. protiv Sovjetskog Saveza; o privrednoj politici njemačkog monopolističkog kapitala prema SSSR-u 1933—1936; o diplomatskim odnosima Njemačke i Sovjetskog Saveza 1917—1939; monografija: Sovjetski Savez u publicistici Vajmarske Republike (1929—1932) i brojne druge monografije i rasprave.²⁴⁾ Zanimljivo da su izostali radovi na temu vojne saradnje Vajmarske Republike i Sovjetskog Saveza.

Privredni odnosi Njemačke i Sovjetskog Saveza u doba nacističkog režima 1933—1936. diktirani su potrebama njemačkih monopolističkih krugova koji nisu mogli biti ravnodušni prema ogromnom sovjetskom tržištu na kome su željeli obezbijediti glavne pozicije. Pored toga, uspješno završen petogodišnji plan privrednog razvitka Sovjetskog Saveza nudio je kapitalističkim poduzetnicima dobre eksportne mogućnosti. A kada je Sovjetski Savez uspostavio diplomatske odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama i poboljšao privredno-političke odnose sa Velikom Britanijom, njemački monopolistički krugovi bili su još nestrpljiviji da ojačaju i obezbijede već stečene pozicije u sovjetsko-njemačkim privrednim odnosima. Svoje privredne veze sa Sovjetskim Savezom Njemačka je u periodu od 1933—1936. stalno svake godine obnavljala, iako su se politički odnosi između obje zemlje više ili manje pogoršavale. Loše mogućnosti u pogledu nabavke sirovina, postojanje još uvijek nezaposlenosti i potreba za devizama lično su Hitlera pobudila da podstiče privredne odnose sa Sovjetskim Savezom. U toku 1936. odnosi između obje zemlje ozbiljnije su se zaoštrili. Njemačka je ubrzanim tempom maoruzavala svoju armiju. Potpisan je sa Japanom i nešto kasnije sa Italijom antikominterni pakt koji je bio usmjeren prvenstveno protiv Sovjetskog Saveza, a tako isto otpočela je intervencija fašističkih država u španjolskom građanskom ratu. Sve to reflektovalo se i na privredne odnose Njemačke i Sovjetskog Saveza koji se dalje razvijaju opterećeni političkim nesuglasticama.²⁵⁾

Neke značajnije spoljopolitičke poteze Sovjetskog Saveza neposredno prije izbijanja drugog svjetskog rata i u prvim godinama rata istorio-

²⁴⁾ Navodimo samo neke značajne monografije iz sfere sovjetsko-njemačkih odnosa kao rezultat rada Istorijske sekcije Humboltovog univerziteta u Berlinu: Rosenfeld Günter: *Sowjetrußland und Deutschland 1917—1922*, Berlin 1960; Laser Kurt: *Die Wirtschaftspolitik des deutschen Monopolkapitals gegenüber der UdSSR 1933—1936*, Berlin, Phil. Diss.; Klein Fritz: *Die diplomatischen Beziehungen Deutschlands zur Sowjetunion 1917—1939*, Berlin, Phil. Diss. 1952; Striegnitz Sonja: *Deutsche Kommunisten und Internationalisten in Sowjetrußland 1917—1918*, Berlin, Phil. Diss. 1970; Rosenfeld Günter: *Die Errichtung der faschistischen Diktatur in Deutschland und ihre Auswirkung auf die deutsch-sowjetische Freundschaft* in: *Wiss. z. Humboldt-Universität Berlin Nr. 2/1970*; Mentzel Friederich-Franz: *Die Sowjetunion in der Publizistik der Weimarer Republik (1929—1932)*. Ein Beitrag zur Geschichte des Antikommunismus und seiner Bekämpfung in Deutschland. Berlin, Phil. Diss. 1971; Anderle Alfred: *Die deutsche Rapallo-Politik. Deutsch-sowjetische Beziehungen 1922 bis 1929*, Berlin 1922. Vietzke Siegfried: *Deutschland zwischen Sozialismus und Imperialismus. Die Rolle Deutschlands in der Auseinandersetzung zwischen dem Weltimperialismus und der sozialistischen Sowjetunion (1917—1945)* Berlin 1967; Hampel Manfred: *Die imperialistische Aussenpolitik Deutschlands beim Wiederaufleben der anglo-französischen Interventionstendenzen gegenüber der UdSSR 1925—1927*. Berlin, Phil. Diss. 1957.

²⁵⁾ O tome detaljnije kod Kurt Lasera: *Die Wirtschaftspolitik des deutschen Monopolkapitals gegenüber der UdSSR 1933—1936*. Berlin, Phil. Diss.

grafija NjDR ocjenjuje u skladu sa ocjenama sovjetske diplomatske istorije. Tako je sovjetsko-njemački sporazum koji je pored ostalog sadržavao i klauzulu o podjeli Poljske 1939. ocijenjen kao nužan korak sovjetske vanjske politike, koji je omogućio Sovjetskom Savezu da stvori prema Njemačkoj odbrambenu liniju. Iako prema istoj ocjeni SSSR nije gajio iluziju o trajnosti pomenutog ugovora i u njegovu vjernost, posebno sa strane Njemačke, ugovorom je osujećeno stvaranje antisovjetskog fronta evropskih kapitalističkih zemalja i on je kao takav u suštini doprinio miru. A sovjetsko-finski rat, koji je trajao nekoliko mjeseci i koji je bio završen 12. marta 1940. istoriografija NjDR ocjenjuje kao smišljenu provokaciju vladajućih krugova Finske podstaknutu od strane zapadnih kapitalističkih zemalja i usmjerenu na kanalisanje daljeg toka rata protiv Sovjetskog Saveza. Zaposjedanje Estonije, Letonije i Litve od strane Crvene armije u junu 1940. obrazloženo je u istorijskoj literaturi NjDR doslovno sljedećom rečenicom: »... weil die Regierungen dieser Staaten ihre vertragliche Verpflichtungen gegenüber UDSSR verletzt hatten.« A kada su ove male baltičke zemlje priključene kao integralni dijelovi SSSR-a, onda se to obrazložilo željom naroda tih zemalja da se obrazuju kao sovjetske republike. Priključenje Moldavije, koja je do 26. juna 1940. bila integralni dio Rumunije i takođe Bukovine u sastav Sovjetskog Saveza našlo je u literaturi NjDR ovakvo obrazloženje: »... deren Bevölkerung bereits in Jahre 1918. den Anschluss an die Sowjetrepublik gefordert hatte.«²⁶⁾

Dosadašnji rezultati relativno mlade istoriografije NjDR u proučavanju novije istorije Njemačke neosporno su značajni. Posebno imponuje težnja da se podvrgnu marksističkoj kritici brojna pitanja o kojima je njemačka građanska istoriografija dala već svoj sud. Tu mislimo posebno na pitanje istorijske ocjene ujedinjenja Njemačke 1871, na ulogu njemačkog militarizma i imperijalizma u konstituisanju njemačke politike posljednjih decenija XIX i prvih decenija XX stoljeća, na istraživanje istorijskih korijena nacionalsocijalističke ideologije i brojna druga pitanja. Smatramo da samo temeljitije poznavanje sveukupnih rezultata istorijske nauke NjDR može jedino pružiti mogućnost za solidnu kritiku njenih dometa. Naš zadatak ovom prilikom više se iscrpio u informisanju naučne javnosti o dosadašnjim rezultatima rada istoričara NjDR u proučavanju jednog relativno vremenski kratkog, ali neosporno značajnog perioda novije njemačke istorije. Ipak u mogućnosti smo da konstatujemo i neke određene slabosti istoriografije NjDR za razdoblje između dva rata. Prvenstveno one dolaze do izražaja kada se analizira djelatnost Komunističke partije Njemačke u ovom razdoblju. U tom pogledu nedostaje potrebna naučna kritika i gotovo rijetko se dokumenti KPNj podvrgavaju onim kritičkim analizama, kao što se to, na primjer, čini kada se analizira djelatnost neke građanske političke organizacije ili, na primjer, Socijaldemokratske partije. Ocjene rukovodećih kadrova Komunističke partije Njemačke o dje-

²⁶⁾ Vidi o tome поближе kod Walter Bartela: *Deutschland in der Zeit der faschistischen Diktatur 1933—1945*. Berlin, 1956, str. 189, 191 i *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Band 5, str. 234, 242.

latnosti Komunističke partije za razdoblje prije i za vrijeme nacističkog režima najčešće su polazišta u radu historičara. Prema tome, prisutna su očigledna različita mjerila i kriteriji u analizi tih pitanja. Nije Komunistička partija Njemačke bila predodređena da djeluje bez određenih slabosti, lutanja i sl., iako se ona u svom radu rukovodi marksizmom kao ideologijom. Političke stranke su, pa naravno i komunističke, živ organizam, opterećene tekućom političkom borbom, pa se u tom svjetlu nužno moraju i njihovi politički programi i dnevna politička aktivnost podvrći kritici. Nije, na primjer, nepoznata činjenica da je III internacionala u razdoblju između dva rata činila određene krupne promašaje baš kad je riječ o radničkom pokretu u Njemačkoj, ali se u radovima historičara NjDR to pitanje zapostavlja ili prećutkuje. Izostala je, na primjer, analiza stanja u radničkom i komunističkom pokretu Njemačke poslije ostvarenog sporazuma između Sovjetskog Saveza i Njemačke iz 1939. Treba takođe konstatovati da se u historijskoj literaturi NjDR sovjetskoj politici u međunarodnim odnosima i uopće izriču neprikosnoveno pozitivne ocjene i ona se identifikira u potpunosti sa interesima međunarodnog komunističkog pokreta. Smatramo da je za pravilno razumijevanje uspona i konačnog dolaska na vlast Nationalsocijalističke partije Njemačke u januaru 1933. od izuzetnog značaja bilo stanje i odnosi u njemačkom radničkom pokretu. Upravo na suprotnostima u radničkom pokretu, odnosno na veoma oštrim sukobima socijaldemokratskog i komunističkog pokreta Njemačke Nationalsocijalistička partija je u znatnoj mjeri gradila svoj politički uspjeh i uspon. Stoga je jasno da objektivna analiza obiju ovih komponenata u radničkom pokretu u to vrijeme istovremeno doprinosi boljem poznavanju fenomena nacizma u Njemačkoj u razdoblju između dva rata.

Poznata je stvar da se istraživači ne mogu koristiti vjerodostojnim dokumentima za razdoblje koje još živi kao naša savremenost. Pa ipak, u nizu inače veoma ozbiljnih doktorskih disertacija u NjDR u kojima se obrađuju određena pitanja iz novije njemačke historije, konkretno, na primjer, iz socijaldemokratskog pokreta, prave se određena poređenja ili se utvrđuje kontinuitet sa poslijeratnim razvitkom u Saveznoj Republici Njemačkoj. Naučnik u takvoj situaciji prinuđen je da prihvata politički aktuelne, često paušalne, ocjene, jer nije u prilici da u analizi tog perioda primjenjuje sav onaj naučni postupak koji je mogao primijeniti u obradi razdoblja između dva rata ili za historiju drugog svjetskog rata. Drugačije rečeno, istraživač je u situaciji da isforsira određene zaključke prilagođene i usklađene tekućim političkim ocjenama.

Intenzivan rad na naučnoj obradi najnovijeg perioda njemačke historije, obilježen nizom naučnih rezultata, neosporno predstavlja ono najvrednije u dosadašnjim naporima historičara NjDR. Program naučnoistraživačkog rada koji se nalazi u procesu svoje realizacije, kao i do sada postignuti rezultati, svakako su najbolja pretpostavka za izradu sintetičkog djela najnovije njemačke historije, u kojoj će sigurno razdoblje nacističke diktature imati istaknuto mjesto.

THE PROBLEM OF NAZISM IN THE HISTORIOGRAPHY OF THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Summary

An attempt was made in the work to describe some of the most important results of the historical science in the German Democratic Republic in the area of more recent German history, more precisely, the history of the period between the two wars in Germany, including the Nazi dictatorship and the events leading up to it. The author particularly wished to point out those scholarly works which are not yet available to Yugoslav scholarship, being still unpublished doctoral dissertations.

On the basis of the books, studies, and articles on the problem of Nazism published so far in the German Democratic Republic, the author came to the conclusion that the scholarly interest of the historians of the German Democratic Republic was directed toward the investigation of all those components that had contributed to the establishment of the Nazi dictatorship in Germany. In a number of works there is present a criticism of German bourgeois historiography, especially of those works concerning the role of the militaristic Prussia in the realization of the unification of Germany in 1871 and the role and general significance of militaristic circles of the German society in the German politics at the turn of the century. The historians of the German Democratic Republic concentrated their attention on investigating the roots of German imperialism and militarism as well as on exposing the illusions of the invincibility of German arms, which was especially true during the First and Second World Wars.

The author tried in his work to systematize according to certain problems the more important scholarly achievements of the historiography of the German Democratic Republic in the investigation of the Nazi movement. In the first place he pointed out those works dealing with the analysis of the main components of the Nazi ideology — race theory which in the political reality of Nazism assumed the forms of anti-semitism, pseudo-socialist demagoguery, role and function of the so-called Führer-Prinzip, and some other questions —, also the works dealing with various aspects of the history of the Weimar Republic, in which time Nazism constituted itself ideologically and organizationally as a movement; further, those works dealing with foreign and internal policies of the Weimar Republic, especially in the realm of economics and development of economic relations. The author analyzed fairly exhaustively the works dealing with the history of the workers' movement before and after the establishment of the Nazi dictatorship. In this respect and in this time an especially significant and interesting question represents the relationship between the communist and the social-democratic movements in Germany. The

author also pointed out some weaknesses in the historiography of the German Democratic Republic in dealing with that question, weaknesses reflected in the uncritical acceptance of former appraisals by the participants in the German communist movement which were often used by historians as a starting-point in their analyses and conclusions.

Stating that in the German Democratic Republic there did not yet exist a synthetical work on the Nazi movement, and especially on the Nazi regime, the author in the conclusion of his article says that the monographs, studies, and articles published so far, in which certain aspects of the Nazi regime are dealt with rether exhaustively, at any event represent the best foundation for the final composition of a complete work on the most recent history in which the period of Nazi dictatorship would certainly have a prominent place.